

УДК 347.961 (477)

DOI: 10.15587/2523-4153.2021.235308

НОТАРІАТ В УКРАЇНІ: СТАНОВАЛЕННЯ ТА ЗАПРОВАДЖЕННЯ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ

І. С. Апалькова

Апалькова, І. (2021). Notary in Ukraine: establishment and introduction of digital technologies. ScienceRise: Juridical Science, 2 (16), 27–32. doi: <http://doi.org/10.15587/2523-4153.2021.235308>

The study analyzes the historical aspect of the formation of the notary in Ukraine. The scientific analysis of the development, definition of notary system, determination of a place of the modern notary in the legal system is carried out. The introduction of European experience in the notary of Ukraine provides an opportunity to exchange practical skills and unify Ukrainian documents in accordance with international standards. The legislative act of "notary in Ukraine" is analyzed. It is the Law of Ukraine "On Notaries" that discloses the concept of notary as bodies and officials who are obliged to certify rights, as well as facts of legal significance and perform other functions provided by law, in order to give them legal credibility. The main tasks of the notary are defined, namely: protection and defense of the rights, freedoms and legitimate interests of individuals and collective entities; promoting the proper implementation of the rights and responsibilities of these entities, ensuring the proper safeguarding of all property forms, crime prevention, general strengthening of the rule of law and maintenance of a high level of law and order. The functions of the notary are outlined, which are constantly evolving and give notaries a special place when performing notarial acts. The types of legal systems of notaries are studied, and the place of Ukrainian notary system is determined. A special place in the notary system of Ukraine is the introduction of digital technologies – electronic registers, which allow to speed up the performance of notarial acts. It is concluded, that the notary system is constantly in the dynamics of development and improvement of both the system itself and notaries in Ukraine. The international experience of leading countries allows for constant exchange of skills and improvement of national notary system.

Keywords: notary, notarial activity, history of notary, development of notary, international experience of notary activity

© The Author(s) 2021

This is an open access article under the Creative Commons CC BY license

1. Вступ

Актуальність даної теми дослідження зумовлюється тим, що в останні роки нотаріат перебуває в постійному реформуванні та потребує аналізу. Як будь-який інститут, нотаріат має свою історію розвитку та становлення. Нотаріат – один з найдавніших правових інститутів, поява якого обумовлена розвитком цивільного обороту та необхідністю сприяти його суб'єктам у здійсненні правочинів та закріпленні набутих прав в юридичній формі. Перші історичні відомості, пов'язані із прообразами нотаріальних дій, сягають часів Стародавнього Єгипту, де були так звані «агораномоси», які письмово фіксували юридичні докази. Але нотаріат у його більш адаптованому до сучасного розуміння вигляді з'явився у Стародавньому Римі. Сучасний етап розвитку нотаріату пов'язаний із набуття Україною незалежності та прийняття Закону України «Про нотаріат» від 2 вересня 1993 р.

Треба погодитися з точкою зору, М. Долинської, яка зазначає, що розвиток нотаріальної діяльності значною мірою залежить від покладених державою на органи нотаріату повноважень як щодо вчинення нотаріальних, так і вчинення інших дій, відмінних від нотаріальних, з метою надання їм юридичної вірогідності. Незважаючи на те, що за останні десятиріччя відбулися значні зміни у системі нотаріальних органів та їх повноважень, питання гарантій учасників нотаріального процесу надалі залишається досить актуальними. На перше місце виступають питання захисту прав та законних інтересів учасників нотаріату, зокрема від «чорних» нотаріусів, тобто нотаріально-процесуальні гарантії [1].

Також в системі нотаріату України актуальним є запровадження цифрових технологій, які дають змогу скоротити час для вчинення нотаріальних дій. Запровадження в роботі нотаріуса електронних реєстрів, електронного документообігу, ведення архіву в електронному вигляді значною мірою гармонізують роботу нотаріуса. Сьогодні Закон України «Про нотаріат» не дає нормативного закріплення використання цифрових технологій, тому потребує дослідження.

2. Літературний огляд

Як зазначає дореволюційний дослідник історії нотаріату Н. П. Ляпідевський, «нотаріат був тією установою, через яку значною мірою відбувалось сприйняття римського права і яка була провідником цього могутнього елемента сучасної цивілізації» [2]. Детальну характеристику нотаріальної діяльності надано М.М. Дякович [3, с. 26]. На думку Фурси С. Я. та Фурси Є. І. змістом діяльності нотаріату є два глобальних та стратегічних завдання – правоохоронна та правозахисна діяльність, які покладено державною на спеціальну структуру органів та додатково на окремих посадових осіб [4, с. 39].

Що стосується гарантій, то на думку Чижмарь К. І., до системи гарантій нотаріальної діяльності належать: по-перше, неупередженість; по-друге, незалежність; по-третє, керівництво лише Конституцією і законами, правовими актами органів державної влади та місцевого самоврядування, прийнятими в межах їхньої компетенції, а також міжнародними нормативними актами; по-четверте, нотаріальна таємниця, по-п'яте, судовий захист нотаріальної діяльності [5, с. 65].

Нині систему нотаріату в нашій країні не можна вважати сформованою, адже вона все ще перебуває у процесі реформування. Реформування нотаріальної діяльності більше сфокусоване на уточненні адміністративно-правових основ організації та діяльності нотаріату в Україні, тоді як забезпечення у сфері цифрових технологій залишається поза увагою та зумовлює актуальність дослідження цього питання.

3. Мета та завдання дослідження

Метою статті є дослідження та розв'язання проблем, які пов'язані із розвитком та перспективами нотаріату в Україні.

Для дослідження мети поставлені такі завдання:

- 1) визначити історичні витоки та становлення нотаріату в Україні;
- 2) визначити місце України в світовій системі нотаріату;
- 3) визначити перспективи вдосконалення нотаріату згідно з використанням цифрових технологій.

4. Матеріали та методи дослідження

Методологічну основу дослідження складає історичний метод, який використовувався при дослідженні історії становлення та розвитку інституту нотаріату в Україні. Діалектичний метод надав можливість розкрити природу та зміст нотаріату, функції, завдання та місце нотаріату в правовій системі. Метод порівняльного аналізу дає можливість визначити місце нотаріату в правовій системі, прогалини в законодавстві та розглянути шляхи впровадження сучасних цифрових технологій.

5. Результати дослідження

Поширення римського права, його рецепція державними системами Європи сприяли розвитку нотаріату в європейських країнах і відродження на новій історичній основі деяких римських публічно-правових інститутів, в тому числі адвокатури, нотаріату. У зв'язку з цим система організації нотаріальної діяльності, при якій нотаріуси, залишаючись особами вільної професії, здійснювали свої функції як представники держави, отримала назву латинського нотаріату. В різних європейських країнах з правовою системою континентального типу розвиток нотаріату має свої особливості, що обумовило формування різних моделей латинського нотаріату. Історія розвитку нотаріату в країнах з англосаксонською системою права призвела до формування принципово відмінного від латинського нотаріату.

Само слово «нотаріус» походить від латинського слова «note», що означає «знак». Спочатку нотаріальні функції з механічної фіксації юридичних документів у Римі виконували писці, що перебували на службі у держави або приватних осіб. Частково вони служили при посадових особах римського управління і суду. Писці в залежності від виконуваних ними функцій поділялися на ранги:

- 1) писарі, які здійснювали фіксацію правового матеріалу у письмову форму;
- 2) скриби, які спочатку фіксували хід судочинства у спеціальному журналі (кодексі), їх функції поступово розширювалися і передбачали підготовку публічних документів, ведення громадських рахунків, спостереження за внесенням едиктів тощо;
- 3) особливий ранг писців – табеліони.

Саме вони, перебуваючи під контролем державної влади, здійснювали за певну плату юридичне оформлення правочинів. Спочатку такі документи носили приватний характер, з часом та-

беліони стали проводити реєстрацію договорів, угод та інших документів у судових органах шляхом внесення їх до судового протоколу. Після цього документи набували публічного, офіційного характеру. Табеліоном міг стати будь-який вільний римський громадянин, що володів відповідними правовими знаннями. Діяльність табеліонів могли здійснювати лише в спеціально відведених місцях, і лише у виняткових випадках закон допускав вчинення ними будь-яких дій у домівках.

Історія українського нотаріату відображає державотворчі процеси, які відбувалися на українських землях. За часів Київської Русі існували майданні піддячі, до обов'язків яких входило складання письмових актів у містах. На думку багатьох дослідників, майданні піддячі є засновниками сучасного нотаріату. Починаючи з XVI ст. закріплення деяких документів було передано до приказів – державних установ, які вважаються першими установами нотаріального характеру.

Наступний етап розвитку українського нотаріату пов'язаний із жовтневими подіями 1917 р. Так, у 1918 р. дію Положення про нотаріальну частину було скасовано та запроваджено Положення про муніципалізацію нотаріальних контор. У період 20–30 рр. XX ст. було прийнято декілька нормативно-правових актів, які упорядковували нотаріальну діяльність: Декрет Ради Народних Комісарів «Про заснування народних Нотаріальних Камер» від 25 лютого 1919 р.; Постанова Ради Народних Комісарів України «Про нотаріальні функції» від 16 квітня 1921 р.; Нотаріальне положення 1925 р.; Постанова Ради Народних Комісарів від 14 травня 1926 р. «Про основні принципи організації державного нотаріату»; положення «Про державний нотаріат УРСР» 1930 р. [6, с. 86]. Місце нотаріату у системі державних органів у цей час У цей час нотаріат було віднесено до складу органів юстиції, а організація та керівництво нотаріальною діяльністю було покладено на органи судового управління. У 50–60-х роках минулого століття було прийнято декілька нормативно-правових актів, які регулювали нотаріальну діяльність, серед яких: Положення про нотаріат 1956 р. та Положення про нотаріат 1964 р.; Закон СРСР «Про нотаріат» 1973 р., Закон УРСР «Про нотаріат» 1974 р. [7, с. 65].

Сучасний етап розвитку нотаріату пов'язаний із набуття Україною незалежності. 2 вересня 1993 р. був прийнятий Закон України «Про нотаріат», який чинний і нині. Законодавство України поклато на нотаріусів важливі повноваження щодо посвідчення правочинів (договорів, довіреностей, заповітів тощо), вжиття заходів щодо охорони спадкового майна, накладення та зняття заборони щодо відчуження нерухомого майна та вчинення інших нотаріальних дій закріплених в Законі.

Європейський досвід свідчить, що більшість юридичних послуг у цивільному обороті надається нотаріусами. Вони власною діяльністю формують систему належних юридично достовірних доказів у межах безспірних правовідносин, що є важливим для континентальної системи права. Саме нотаріуси відіграють значну роль у виробленні практики застосування нового законодавства, на них покладена функція «забезпечення життя нових кодексів». Саме тому для того, щоб реалізувати прагнення України увійти до європейського простору, наша держава повинна була створити належні умови для функціонування нотаріату. Тому, 9 жовтня 2013 р. на XXVII Міжнародному Конгресі нотаріусів, який відбувся у м. Лімі (столиці Перу), було прийняте доленосне для нотаріальної спільноти рішення – Асамблея нотаріатів-членів Міжнародного Союзу Нотаріату проголосувала за прийняття України до лав цієї шанованої в усьому світі організації.

Саме членство України в цій організації дозволило українським нотаріусам ближче ознайомитися з міжнародним досвідом ведення нотаріальних справ, постійно обмінюватися практичним досвідом із європейськими колегами, а також сприятиме гармонізації та уніфікації українських документів із міжнародними.

Поняття нотаріату тлумачиться у різних контекстах:

- 1) як система органів та посадових осіб, в тому числі нотаріусів, які вчиняють нотаріальні дії;
- 2) як галузь права;
- 3) як галузь законодавства;
- 4) як наукова та навчальна дисципліна [8, с.45].

Законодавче визначення поняття нотаріату міститься у ст. 1 Закону України «Про нотаріат», а сам «це система органів і посадових осіб, на які покладено обов'язок засвідчувати права, а також факти, що мають юридичне значення, і вчиняти інші нотаріальні дії, передбачені законом, з метою надання їм юридичної вірогідності» [9]. Важливим також є визначення понять «нотаріус», «нотаріальна діяльність», «завдання нотаріату», зміст нотаріальної діяльності».

У юридичній доктрині України сформовано значна кількість дефініцій нотаріату. Так, пропонується розглядати нотаріат як правовий інститут та систему органів. Наприклад, «нотаріат – це правовий інститут, покликаний забезпечувати позасудову охорону та захист прав і законних інтересів фізичних і юридичних осіб, територіальних громад, а також держави шляхом вчинення в межах безспірних правовідносин нотаріальних дій уповноваженими на те органами та посадовими особами». Також існують поняття нотаріату, до яких включено не лише його розуміння як правового інституту та системи відповідних органів, але й як окремої галузі законодавства та самостійного навчального курсу.

До основних завдань нотаріату відносять: забезпечення охорони та захисту прав, свобод і законних інтересів фізичних осіб та колективних суб'єктів, а також сприяння нормальній реаліза-

ції належних цим суб'єктам прав та покладених на них обов'язків, забезпечення захисту та охорони усіх форм власності, попередження правопорушень, загальне зміцнення законності та підтримка належного рівня правопорядку.

М. М. Дякович, зазначає, що для розкриття змісту поняття нотаріату важливим є визначення основних його функцій, як «основних напрямків його діяльності, що відображають його особливості як унікального правового інституту, який має своїм завданням охорону та захист суб'єктивних прав громадян і юридичних осіб у приватноправовій сфері» [10, с. 114]. Існують різні класифікації функцій нотаріату. Зокрема виокремлюють:

- 1) соціальні функції, до яких відносять попереджувально-профілактичну, правореалізаційну, правоохоронну та фіскальну функції;
- 2) змістовні, що відображають характер нотаріальної діяльності та проявляються у таких її різновидах як правостановлення, посвідчення, охоронна та юрисдикційна діяльність;
- 3) доказові, пов'язані з єством нотаріальної діяльності – створенням кваліфікованих письмових доказів.

Функції нотаріату постійно розвиваються разом із розвитком цього інституту. У нинішніх умовах пропонується наділити нотаріусів новими функціями, зокрема щодо медіації, реєстрації та розірвання шлюбів, що має забезпечити низку переваг за відносно незначних видатків державного бюджету [11, с. 292].

В залежності від розуміння цілей і функцій, та типів правових систем, в межах яких функціонує нотаріат, у світі існують *дві принципово різні системи нотаріату – латинська та англо-американська*. Латинська система нотаріату базується на континентальному типі права із розвитком законодавством, що його регулює. Англосаксонський тип нотаріату заснований на системі загального права, у якій головним джерелом регулювання нотаріальної діяльності виступають прецеденти.

Латинська система нотаріату була сформована під впливом римського права у вигляді правових ідей країн континентальної системи права. Сучасна модель латинського нотаріату базується на французькому Законі 1803 р. «Про принципи організації нотаріату» (1803). Найхарактерніші риси латинського нотаріату:

- 1) нотаріус – державна посадова особа, яка отримує повноваження від держави та реалізує їх від її імені та під її контролем;
- 2) нотаріус – особа вільної юридичної професії, він самостійно організовує свою роботу, несе майнову відповідальність за завдані збитки;
- 3) основна функція нотаріуса – надання приватним угодам статусу юридично значимих документів, особливої доказової та виконавчої сили, а також захист публічних інтересів;
- 4) нотаріус за вчинення нотаріальних актів отримує нотаріальний тариф, розмір і порядок сплати якого встановлюються державою;
- 5) нотаріуси об'єднуються в колективні органи: нотаріальні палати, які виконують адміністративні та контрольні функції.

Існують три основні моделі латинського нотаріату: німецька система, французька система та змішана система. Нотаріат України відноситься до латинського типу із тяжінням до німецької моделі. Німецька модель передбачає незначну активність нотаріуса на усіх етапах нотаріального провадження. Його робота зводиться до розробки документа та його посвідчення. Він є носієм публічної посади та органом попереджувального правосуддя.

У європейських країнах застосування електронних підписів та електронних систем обміну інформацією в нотаріальній діяльності є досить поширеним явищем. Зокрема, у Франції функціонує спеціальна мережа, до якої підключені нотаріальні відділення, завдяки чому нотаріуси мають змогу обмінюватися необхідною інформацією між собою і з третіми сторонами, мати доступ до внутрішніх і публічних баз даних, пропонувати послуги із застосуванням електронного підпису, а також до мережі європейської бази даних, зокрема про заповіти, та до документів європейського нотаріату [12, с. 532].

Електронні технології також активно застосовуються в діяльності нотаріусів у ФРН. Зокрема, це стосується роботи з електронними реєстрами та використання електронного документообігу. В Німеччині нотаріуси використовують електронні картки підпису (кваліфікований електронний підпис), які випускаються Федеральною нотаріальною палатою, причому не лише для нотаріусів, а й для адвокатів та інших суб'єктів [13, с. 17].

Реформування нотаріату України є необхідним кроком у контексті євроінтеграційних процесів. До найбільш значущих напрямків з реалізації цієї реформи належать:

- 1) запровадження електронної системи нотаріату, відмова від ведення паперових книг обліку діяльності нотаріусу, автоматизація низки процесів у діяльності нотаріусів, ефективна інформаційна взаємодія між державними інформаційними ресурсами; ведення нотаріального архіву в електронній формі;
- 2) перехід до єдиного статусу нотаріуса, що передбачає скасування їх поділу на державні та приватні;

3) розширення повноважень нотаріусів, наприклад, реєстрація шлюбів та розлучень;

4) перехід від професійного самоврядування до саморегулювання, розширення повноважень самоврядних нотаріальних інституцій – Вищої кваліфікаційної комісії нотаріату.

Зокрема, до основних переваг функціонування Нотаріальної палати України як самоврядної організації належить: контроль та гарантування якості нотаріальних дій; розвантаження державних органів та природній розвиток професії; економію державного бюджету на утримання чиновницького апарату; забезпечення за рахунок Національної палати України нотаріусами усіх віддалених територій, на яких зараз спостерігається ускладнений доступ громадян до нотаріальних дій; дієвий захист соціально незахищених верств населення; надання якісної безоплатної правової допомоги в сфері нотаріату та ін. Між Україною та значною кількістю держав укладено двосторонні договори про правову допомогу, інформація про які розміщена на сайті міністерства юстиції України. Для нотаріальної практики найвагомими є двосторонні договори України з іноземними державами про правову допомогу. Ці договори визначають компетентні органи, умови визнання офіційних документів іноземного походження та містять колізійні норми з окремих видів приватноправових відносин [14, с. 49].

Серед аспектів застосування електронних технологій у нотаріальному процесі слід вказати на розширення можливостей нотаріуса щодо посвідчення електронних правочинів чи посвідчення електронних копій документів. Зокрема, серед розроблених спільно НПУ і Міністерством пропозицій до чинного законодавства пропонується доповнити процесуальне законодавство положеннями про можливість використання електронних копій довіреностей.

Діяльність державних та приватних нотаріусів чітко регульована державою та передбачає дотримання ключових принципів: неупередженості; незалежності; дотримання Конституції та законів України, міжнародних актів, правових актів органів державної влади та місцевого самоврядування, ухвалених у межах їхньої компетенції; збереження нотаріальної таємниці; чіткого дотримання алгоритмів вчинення нотаріальних дій, встановлених державою; заборони використовувати свої повноваження з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття обіцянки чи пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб тощо. Реалізація діяльності за цими принципами можлива лише за умов певних гарантій: політичних, ідеологічних, економічних та соціальних [15].

6. Висновки

1. Нотаріуси активно упроваджують у свою діяльність технології, які спрощують безпечний зв'язок між нотаріусами, державними реєстрами і клієнтами через електронні канали. Деякі нотаріальні дії вже можуть здійснюватися віддалено, наприклад, ідентифікація за допомогою цифрових засобів, підпис, архівування, зв'язок між нотаріусами і клієнтами. Деякі реєстри нотаріату пов'язані між собою на європейському рівні. Важливим досягненням у цифровізації нотаріальної діяльності є створення Європейського об'єднаного реєстру заповітів. Одночасно з цим процесом повинна бути гарантована правова визначеність і якість превентивного контролю законності в системі правосуддя, а також надійність державних реєстрів (таких як реєстри підприємств, земельні реєстри, реєстри для іпотеки та застави) не будуть порушені.

2. Аналізуючи системи нотаріату, можна стверджувати, що саме Україна обрала систему латинського нотаріату. В латинському нотаріаті нотаріус виконує функцію захисту прав та інтегресів суб'єктів правовідносин, недопущення виникнення спорів. Гарантом стабільності цивільних правовідносин є економічно незалежний нотаріат латинського типу.

3. Введення електронного нотаріату є достатньо актуальним питанням і потребує якомога швидшого втілення у життя, адже головною метою електронного нотаріату є перетворення його на максимально доступний і зручний інститут. Але звісно ж, реформування будь-якого державного інституту потребує значних змін в законодавстві, тому законодавцю слід уважно розглянути це питання і внести зміни до деяких законів України, щоб запровадження системи електронного нотаріату відбулося у найближчий час.

Література

1. Долинська, М. С. (2018). Гарантії нотаріального процесу як складова гарантій нотаріальної діяльності в Україні. Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія: Юридичні науки, 894, 68–74. Available at: <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2019/aug/17849/12.pdf>
2. Ляпидевский, Н. П. (1875). История нотариата. Т. 1. Москва: Унив. Тип. (Катков и Ко), 321. Available at: http://for-expert.ru/notarial_history/index.shtml
3. Дякович, М. М. (2009). Нотаріальне право України. Київ: Прав. єдність, 686.
4. Фурса, С. Я., Фурса, С. І. (2001). Нотаріат в Україні. Теорія і практика. Київ: А.С.К., 975.

5. Чижмарь, К. І. (2017). Гарантії нотаріальної діяльності: деякі питання теорії та практики. Науковий вісник публічного та приватного права, 4, 61–65.
6. Долинська, М. С. (2014). Український нотаріат та нотаріальне законодавство в період національних державотворчих процесів України в 1917–1920 роках. Актуальні проблеми держави і права, 72, 85–90.
7. Нелін, О. І. (2013). Інститут нотаріату в Україні та Росії (IX–XIX ст.): порівняльний аналіз. Держава і право. Сер. Юридичні і політичні науки, 60, 64–69.
8. Чижмарь, К. І. (Ред.) (2016). Теоретико-правові основи нотаріату в Україні. Київ: Центр учбов. л-ри, 200.
9. Про нотаріат (1993). Закон України № 3425-ХІІ. 02.09.1993. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text>
10. Дякович, М. (2016). Нотаріат як інститут охорони захисту прав та інтересів осіб. Право України, 6, 114–119.
11. Золотухіна, О. М. (2015). Функції нотаріату: соціолого-правовий аналіз. Соціологія права, 3-4, 290–296. Available at: http://aup.org.ua/wp-content/uploads/%D0%A1%D0%BE%D1%86_%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B0-2015%E2%84%963-4.pdf
12. Фурса, С. Я. (Ред.) (2012). Теорія нотаріального процесу. Київ: Алер- та; Центр учбової літератури, 920.
13. Реформування нотаріату за стандартами ЄС: саморегулювання, Е-нотаріат (2019). Нотаріат України, 4 (35), 16–19.
14. Комаров, В. В., Баранкова, В. В. (2020). Нотаріат України та перспективи його розвитку. Право України, 9, 43–61.
15. 10 Guiding Principles For A Notary. Guide to Technology. 2018. Available at: <https://www.streetsdirectory.com/etoday/10-guiding-principles-for-anotary-wewuff.html>

Received date 05.04.2021

Accepted date 19.05.2021

Published date 30.06.2021

Апалькова Інна Сергіївна, кандидат юридичних наук, доцент, кафедра цивільного процесу, Національного університету «Одеська юридична академія», Фонтанська дорога, 23, м. Одеса, Україна, 65009
E-mail: inna.tsilynko@gmail.com